

УДК 39(477). Костомаров

МИКОЛА КОСТОМАРОВ В ОЦІНКАХ ІВАНА ФРАНКА

Лілія ПІДГОРНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: pidgorna@gmail.com*

Подано аналітичний огляд праць, що стосуються проблем наукового вивчення колядок і шедрівок, які написані в дусі так званої «міфологічної» школи. З'ясовано погляди М. Костомарова на питання козацького лицарського епосу. Порушено питання фальсифікації таких жанрів усної словесності, як думи та історичні пісні. Простежено едиторську діяльність М. Костомарова. Узагальнено погляди І. Франка, що стосуються оцінок фольклористично-етнографічної діяльності видатного ученого.

Ключові слова: «міфологічна» школа, історизм, колядки, шедрівки, дума, «історичний документ», весільна пісенність.

До вивчення наукової спадщини Миколи Костомарова Іван Франко звертався неодноразово: чи то йшлося про заслуги у становленні і розвитку фольклористики як науки, чи то про М. Костомарова як літературного критика, чи принагідно про громадянську позицію ученого. Жодну з них не розглядали з позицій сучасності, оскільки до тепер ніхто не спромігся досягнути значущості цієї видатної, непересічної особистості.

Франкові постать М. Костомарова імпонувала тому, що учений і письменник сам тяжів до історичного бачення і народної творчості, а відтак, постійно задумувався над питанням про її походження: чи то взяте з самого буття українського народу, чи то занесене з чужих країв через літературні джерела та інші освітні чинники. Як слушно зауважив П. Попов, М. Костомаров «прийшов до студіювання народної творчості “від історії і для історії”», хоч це не виключало захоплення й самим фольклором, його глибиною і красою» [6, с. 11].

У тому, як І. Франко ставився до тих чи інших сентенцій М. Костомарова, яскраво простежуються власні зацікавлення автора. Однак на сьогодні цей аспект достатньо не висвітлений у науковій літературі.

Одне з чільних місць у фольклористичній діяльності самого І. Франка посідала різдвяно-новорічна календарна обрядовість українців; колядки й коляди викликали особливий інтерес.

Роблячи аналітичний огляд відомого видання «Киевская старина» (при цьому зазначаючи, що праці, поміщені у цьому збірнику, «дотикають дуже важних питань духового життя і творчості нашого народу» [8, т. 27, с. 13]), І. Франко проаналізував методологічне спрямування поданих там статей. Основну увагу вченого привертають статті, написані в дусі так званої «міфологічної школи». Сюди автор відніс працю Ми-

коли Сумцова «Научное изучение колядок и щедривок», яку вважав «не оригінальним дослідом, а тільки резюме важніших наукових праць над тим предметом, починаючи від Ор. Міллера (в його «Опыте исторического обозрения русской словесности») і Афанасьєва («Поэт[ические] воззр[ения] славян на природу») [8, т. 27, с. 11].

За твердженням І. Франка, праця М. Костомарова «Об историческом значении южнорусской нар[одной] поэзии», методологічно співзвучна з першим томом «Исторических песен ук[раинского] народа» Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова, «де деякі колядки і щедрівки признано історичними пам'ятками з князівської доби нашої історії» [8, т. 27, с. 12].

Питання історизму для І. Франка було особливо драгівливим. На той час учений хоч і відійшов від міграційної теорії, задекларувавши себе адептом культурно-історичної школи, та все ще важко сприймав думки про цілковиту автентичність деяких мотивів українських колядок.

Акцентуючи на тому, що «Куліш, Костомаров, Антонович і Драгоманов, звернули увагу на деякі колядки як на спомини історичні українського народу, сягаючі часів князівських» [8, т. 27, с. 188], автор тут же знаходив протизначення цій тезі в поглядах Олександра Потебні. На думку цього дослідника, і В. Антонович, і М. Драгоманов у своєму виданні історичних пісень намагалися в деяких колядках добачати безпосередні рефлекси звісних фактів історичних з XII і XIII віку. Натомість Олександр Потебня відстоював тезу про те, що таких згадок у колядках не потрібно віднаходити: «Сліди так давньої минувшини бачимо в колядках, се правда, але тільки в загальних обрисах тодішнього культурного життя (часті спомини про князів, бояр, золоті гривни, лицарські зброї, описи давніх жіночих строїв і т. і. і тодішніх відносин політичних (зносин з Царгородом, Угорщиною і т. і.), а також в многих формах поетичних і зворотах язових, нині мало вже зрозумілих, але зовсім схожих з тими, які зустрічаємо в «Слові о полку Ігоря», «Моленії» Данила Заточника і в літописах» [8, т. 27, с. 190–191].

Думку О. Потебні, що явно імпонує й самому оглядачеві досліджень про колядки, І. Франко посилив міркуваннями із праці Олександра Веселовського «Румынскія, словянскія й греческія коляды», який убачав вплив на слов'янські колядки греко-римських обрядів. Цей учений виокремив у колядках чотири групи мотивів:

- 1) мотиви поганські (греко-римські);
- 2) християнські (біблійні і апокрифічні);
- 3) побутові (реальних побутових рис в українських колядках, по його думці, нема!);
- 4) баладові і новелістичні (у котрих він радше вбачає мандруючі мотиви, ніж які-небудь історичні споминки українського народу» [8, т. 27, с. 12].

Детально розглянув І. Франко і працю О. Потебні «Объяснение малорусских и средных народных песен» (т. II), яку вважав, «найспеціальнішою роботою о колядках, яка досі появилася». Вагомість «досі напечатаних глав» оглядач вбачав «не в широких виводах, а в мікроскопічному розборі і поясненні незлічимох деталей не тільки різдвянських наших пісень, але й многих інших, починаючи від деяких весільних а кінчаючи історичними думами» [8, т. 27, с. 12]; «се хоч і не перша, але на найбільший розмір переведена проба систематичного вияснення українських колядок і щедривок» [8, т. 27, с. 188].

Не оминув увагою І. Франко постать М. Костомарова і в контексті тогочасних досліджень дум. У відомій студії «Розбір думи про бурю на Чорнім морі» учений дав схвальну оцінку праці «История козачества в памятниках южнор[усского] нар[одного] песенного творчества». Працю М. Костомарова І. Франко розглядав у порівняльному контексті з розвідкою П. Житецького «Мысли о южнорусских думках». Сприймаючи козацький епос як «оригінальний з погляду на форму, зміст, колорит і проникаюче його глибоке та щире чуття» [8, т. 29, с. 196], І. Франко вважав, що М. Костомаров «використовував тексти дум, здебільшого, як історичний матеріал» [8, т. 29, с. 196]. Тим часом у П. Житецького критик акцентував на зв'язкові українського героїчного епосу з літературою: віршами, інтермедіями, шкільними діалогами, апокрифами.

Не обійшлося без покликів на думку М. Костомарова й у Франковій статті щодо проблем козацького лицарського епосу «А. Н. Пыпин. История русской литературы». Оглядаючи найважливіші постулати О. Пипіна у царині етнографії, автор констатував, що О. Пипін дотримувався позицій, які поділяли українські вчені М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, О. Потебня. Усіх згаданих діячів сконсолідовувала думка, що українське плем'я витворило первісну форму князівсько-лицарського епосу: «староруська література домонгольської доби була в головній мірі витвором того самого племені, що тепер називається українсько-руським, що творчому генієві того племені належить також зложення первісної форми князівсько-лицарського епосу, що завмер з часом у пам'яті укр[аїнського] народу, а заховався, хоч значно виблідлий, попсований і протягом віків підмішаний іншими, християнсько-апокрифічними, орієнтально-степовими або західними лицарськими елементами, в пам'яті північного племені під назвою «старин» або «билин» [8, т. 31, с. 343].

Окреме місце у фольклористичних зацікавленнях І. Франка належить проблемі фальсифікації творів усної словесності, особливо таких жанрів, як думи та історичні пісні. За його влучним спостереженням, причиною появи фальсифікацій було бажання авторів тих чи інших збірників «показати в народних піснях сліди пам'яті глибокої давнини» [8, т. 42, с. 475]. До категорії підроблених дум, що вміщені у різних збірниках, І. Франко відніс і пісню про Серп'ягу (Івана Підкову) «За рікою за бистрою б'ється турок з Молдавою», що взята із запису М. Костомарова («Малорусский литературный сборник». Издал Д. Мордовцев. – Саратов, 1859), хоча тексти цього твору були поміщені уже у збірниках І. Срезневського і М. Максимовича (1834). І це при тому, що М. Костомаров уперше в романтичній фольклористиці закликав записувати та студіювати пісні так прискіпливо, щоб подавати у збірники, лише «убедившись в их неподложности» [3, с. 107].

Наукові романтичні уподобання М. Костомарова найпредметніше відобразилися в його збирацькій діяльності. Найбільше зацікавлення у цій царині в нього викликали ті жанри фольклору, на які як на головне джерело народного духу вказав ще Й. Г. Гердер – думи та історичні пісні. Власне тому, М. Костомаров почав їздити в етнографічні експедиції із Харкова в сусідні села, відвідувати шинки, котрі тоді були справжніми народними клубами [7, с. 15], ставши, збирачем архетипів усної словесності.

Едиторську діяльність М. Костомарова І. Франко розглядав у контексті так званої

«української школи» в польській літературі, визначену польським шляхтичем. До неї, окрім М. Костомарова, належали П. Куліш та Т. Шевченко. Відмінності в діяльності цих збирачів автор вбачав не настільки в методі, наскільки в меті таких записів. «Куліш вздовж і впоперек пройшов Україну, збирав легенди, казки, розкопував могили, перемальовував старі церкви, братався з народом, перебраний у просту свиту, сидів з ним у шинку і в хаті та прекрасно пізнав його добрі і погані сторони» [8, т. 29, с. 222]; «Шевченко теж ходив між людьми, братався з народом..., але сам був радше поетом, ніж збирачем» [8, т. 29, с. 222]. Бажання М. Костомарова використати усні народні джерела, записані на місцях подій народно-визвольної війни, було одним із стимулів до тимчасового проживання його в 1844 році на Волині. Сподівання дослідника зібрати тут потрібний фольклорний матеріал, як виявилось, не були марними: М. Костомаров видав працю «Народные песни, собранные в Западной части Волынской губернии в 1844 году».

Неодноразово у своїх оцінках Франко-критик писав про значущість творення нової літератури народною мовою. Важливу роль у цьому творенні відводив Т. Шевченкові, П. Кулішеві, М. Костомарову. Така інновація не знайшла прихильності чи бодай порозуміння серед урядових чинників: «Коли ж та література в особах Шевченка, Куліша і Костомарова піднялась на вищу ступінь оригінальності і сили і почала захопувати ширші верстви української суспільності, на неї посипались важкі удари з боку російського уряду» [8, т. 29, с. 310].

Згадував І. Франко М. Костомарова й у контексті використання як історичного джерела послань Івана Вишенського, що практикувалося в монографіях багатьох видатних істориків, які вивчали цей історичний період. Не уник цієї спокуси й М. Костомаров, використовуючи твори видатного полеміста як історичні документи. Цього промаху автор допустився в монографії «Южная Русь в конце XVI века», де «послання» І. Вишенського використано «особливо для підмалювання того тла історичного, на котрім розігралася драма унії церковної, характеризує упадок церкви православної, бідний стан простого люду і особи головних уніатських діячів» [8, т. 30, с. 15].

Критично І. Франко поставився не до самого використання поданих у посланнях думок, а тільки до надання їм значення «історичних документів»: «Історики українські і російські, користуючись *in studo*¹ творами Вишенського, цілковито забули об одній речі: що се твори поперед усього літературні, а не документи історичні, що заким уживати їх до характеристики часу і відносин, треба би вперед подати їх критиці історичній» [8, т. 30, с. 16]. Деякі критичні зауваги у бік М. Костомарова з приводу цих питань висловив і П. Куліш, котрого, за словами І. Франка, «пхнула його нелюбов до Костомарова» [8, т. 30, с. 16], який закидав видатному історикові що він, «цитуючи текст Івана Вишенського, подекуди фальшував його, т. є. вставляв в текст і приписував Вишенському такі слова і речення, котрих в тексті нема» [8, т. 30, с. 16]. В іншій своїй статті «Микола Савич Тихонравов (до портрета)» І. Франко більшими документами народної свідомості вважав не твори нової літератури, а «старі повісті, легенди, життя, літописи і т. і.» [8, т. 29, с. 181].

Попри іноді критичне ставлення до окремих кроків М. Костомарова, І. Франко

¹ Неопрацьованими, необробленими у сирому стані (лат.) – прим. І. Франка.

завжди тримав його в полі зору як одного з найвидатніших діячів української культури. Із листа І. Франка до М. Драгоманова довідуємося, що коли Іван Белей задумав видання часопису «Сьвіт», у І. Франка не виникло сумніву, що може стати основою його змісту: «на перший раз задумано подати портрет Костомарова і рішено просити Вас (М. Драгоманова. – Л. П.) о короткий начерк его житя, націховане значіня і напряду его творів» [4, с. 25]. У наступному листі І. Франко просив про надсилання «як найскорше біографійки Костомарова» [4, с. 27]. Уже у 1881 році І. Франко сповістив про те, що «Життєпись К[остомаро]ва дуже цікава і ми містимо її без найменшої зміни стилістичної, тільки що в 1 н-рі ціла не зміститься, в слідуючім буде докінчене» [4, с. 28].

Взірцем для І. Франка була й редакторська діяльність М. Костомарова. Готуючи для Краківської академії збірник весільної пісенності з Лолина в записях Ольги Рошкевич і даючи йому досить високу оцінку з огляду на оригінальність поданого матеріалу («Єсть се один з найкрасших комплетів весільних пісень з усіх, які я доси видав, містить щось коло 190 н-рів – пісні й обряди дуже цікаві») [4, с. 89], редактор зізнався сам, у тому, що «розвинув троха думку Костомарова, висказану при кінци передмови до збірника Чубінського о тім, які складники історичного й культурного життя впливали на творене і наслоюване пісень весільних» [4, с. 89].

Безперечно, наступним кроком І. Франка було зробити типологічне зіставлення текстів у записях О. Рошкевич зі збірниками П. Чубинського, Я. Головацького, у результаті чого з'ясував, що майже половина текстів записів О. Рошкевич були новими, оригінальними і невідомими.

Оцінка Франка значення діяльності М. Костомарова відобразилась у такій стислій характеристиці: «натура спокойная и уравновешенная, с солидной научной подготовкой, какой не было у Кулиша, он рано попал в свою настоящую колею, сделался историком Украины и последовательно всю свою жизнь работал над выполнением плана, намеченного еще в 40-ые годы «дать своим современникам полный курс истории Украины в цельном освещении как истории народа, стремящегося к федеративному, автономному устройству» [8, т. 41, с. 122]. Це була магістральна лінія вченого, а все решта – засоби для досягнення основної мети. У тому числі і те, що потугами В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Житецького, О. Потебні було «зроблено важний крок наперед у використанні пісенного матеріалу для дослідів історичних, естетичних та мовних» [8, т. 42, с. 11].

Отже, І. Франко, що неодноразово звертався до постаті М. Костомарова, загалом високо оцінив його фольклористично-етнографічну діяльність, вказав на важливі «напрямні», у руслі яких рухався видатний історик, літературознавець, критик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький. – К., 1998.
2. Гарасим Я. Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Я. Гарасим. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999.

3. *Гарасим Я.* Нариси до історії української фольклористики / Я. Гарасим. – К. : Знання. 2009.
4. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / ред. : І. Вакарчук, Я. Ісаєвич та ін. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.
5. *Наєнко М.* Історія українського літературознавства / М. Наєнко. – К., 2003.
6. *Попов П.* Костомаров, як фольклорист і етнограф / П. Попов. – К., 1968.
7. *Срезневский В.* Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского / В. Срезневский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1898. – Январь-февраль. – Ч. CCCXV.
8. *Франко І.* Збір. тв. у 50 т. / І. Франко – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2012

Прийнята до друку 26.04.2012

IVAN FRANKO'S RECEPTION OF MYKOLA KOSTOMAROV'S FOLKLORISTIC ACTIVITY

Liliya PIDHORNA

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: pidgorna@gmail.com*

The article offers an analytic overview of the works related to the scholarly research of carols and Epiphany songs and written in the style of the so-called «mythological» school. M. Kostomarov's views of the Cossack heroic epos. The author tackles the problem of falsification of such oral lore genres as dumas and historic songs. M. Kostomarov's editorial activity is traced. Ivan Franko's reception of the outstanding scholar's folkloristic and ethnographic activity is summarized.

Key words: «mythological» school, historicism, carols, Epiphany songs, duma, «historical document», wedding songs.

НИКОЛАЙ КОСТОМАРОВ В ОЦЕНКАХ ИВАНА ФРАНКО

Лілія ПИДГОРНА

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: pidgorna@gmail.com*

Дан аналитический обзор трудов, имеющих отношение к проблемам научного изучения колядок и щедривок и написанных в духе так называемой «мифологической» школы. Выяснены взгляды Н. Костомарова на вопросы козацкого рыцарского эпоса. Затронуты вопросы фальсификации таких жанров устной словесности как думы и исторические песни. Сделан анализ эдиторской деятельности Н. Костомарова. Обобщены взгляды Ивана Франко, которые касаются оценок фольклористическо-этнографической деятельности известного ученого.

Ключевые слова: «мифологическая» школа, историзм, колядки, щедривки, дума, «исторический документ», свадебная песенность.